

AİLE PLANLAMASINI ENGELLEYEN TOPLUMSAL VE KÜLTÜREL FAKTÖRLER: DİYARBAKIR GECEKONDU ÖRNEKLERİ

Prof.Dr.Nuran ELMACI*

1 - GİRİŞ

Çoğalma ve doğurganlık kişi, aile, toplum temelinde karmaşık bir sorundur. Çünkü bunu etkileyen faktörler çok yönlüdür. Sosyal, kültürel, ekonomik, politik açıdan nedenleri ve sonuçları vardır.

Ülkemizde aile planlaması ile ilgili pek çok araştırma yapılmaktadır. Bu araştırmaların çoğu yöntem kullanan kadınları konu almakta, kadınların yöntem seçimleri, yöntemler hakkındaki bilgileri ne kadar süre kullandıkları, bırakma nedenleri ve benzeri konular çeşitli örneklerde tanınlanmaktadır. Ancak yöntem kullanmayan kadınların neden aile planlamasına başvurmadıklarını araştıran çalışmalara rastlanmamaktadır. Bununla birlikte yöntem kullanan kadınlarla yapılan araştırma sonuçları yöntem kullanmayan kadınlar hakkında ipuçları vermektedir. Diğer bir deyimle kullananların karşıtını, kaullanmayanlar oluşturmaktadır. Örneğin, eğitim düzeyi yüksek kadınlar arasında yöntem kullanımının yaygınlığı eğitimsizler arasında kullanılmadığının ifadesi olmaktadır. Ülke genelinde aile planlaması uygulayan kadınların oranı batıdan doğuya; kentten kıra, çekirdek aileden geniş aileye, eğitilmiden eğitimsize doğru azalmaktadır. Çalışan kadınlar, çalışmayan kadınlar arasındaki oranlar da farklılık göstermektedir. Konu dış kaynaklı yayınlarda daha ayrıntılı incelemekte, Pillai aile planlaması hizmetlerini engelleyen faktörler arasında aile yapısını, kadının konumunu, eşlerin eğitim düzeyini, erkeğin gelirini, kentleşme ve dinsel inanışları önemli değişkenler olarak görmektedir (1). Sosyal ve psikolojik engelleri inceleyen Singuefield, Alabama araştırmasında, eşler arası iletişimin ilişki derinliğinin bile yöntemleri kullanmada etkili olduğunu vurgulamaktadır (2).

Bu makalede sosyo kültürel kaynaklı faktörler incelenecektir. Geniş ve çekirdek aile yapılarının, ailelerin ekonomik ve eğitim düzeylerinin, din-

* Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (Sosyal Antropolog).

sel inançların çocuk sayısını nasıl ve ne kadar genişlikte etkilediği Diyarbakır gecekondü örnekleri de katılarak gösterilmeye çalışılacaktır.

2 – AİLE VE AKRABALIK YAPILARI

Aile tipleri ve aile yapıları, çeşitli ölçütler temelinde (yerleşim biçimleri, evlilik şekilleri, hane halkını oluşturan kişiler gibi) sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmalar aile modellerini içerdiği gibi, aynı zamanda aile üyelerinin rol, otorite ve sorumluluklarını da açıklar özelliktedir. Yaygın kullanılan hane halkı değişkenine göre aile yapıları iki ana grupta toplanmaktadır. Geniş aile (Büyük aile, Geleneksel aile), Küçük aile (Kerem ailesi, Çekirdek aile.)

Geniş aile; Kırsal alanda yaşayan tarımla geçimini sağlayan, akrabalık bağları güçlü, aile adının önem kazandığı erkeklerin karar almada ön planda olduğu, yaşlı erkeğin ve erkeklerin aile sorumluluğunu yüklediği geleneklere bağlı aile olarak tanımlanmaktadır. Çekirdek aile ise, tersine, kentsel alanda yaşayan, hane halkı sınırlı, akrabalık bağlarının göreceli olarak zayıf, karar alma mekanizmalarının aile üyeleri arasında paylaşıldığı, geleneksel yaşam tarzından uzaklaşmış aile olarak tanımlanmaktadır(3).

Bu iki farklı aile yapısı doğurganlık açısından tanım seviyesinde bile farklılıklar göstermektedir. Geniş ailelerde aile (soy) adının devamı, akraba bağlarının güçlülüğü, otoritenin tek kişide (erkekte) toplanması, doğurganlığı teşvik edici özellikler taşıırken; çekirdek ailelerde karar mekanizmasının aile üyeleri arasında paylaşılması, akrabalık bağlarına verilen daha az önem, bu tip ailelerin çoğunlukla kentte yaşamaları, çocuk sayısının sınırlı tutulmasına neden olmaktadır.

Diğer yandan geniş ve çekirdek ailelerde doğurganlığın artma veya azalmasında kadının konumu ve çocuğa verilen değer, anlamlı iki değişken olarak kullanılabilir. Çünkü değişen aile yapısında bu değişkenler farklılaşmaktadır.

2.1.Kadının konumu

Geniş ailelerde otoriter bir yapı vardır. Erkek ailenin sahibidir. Aileyi ilgilendiren tüm konularda babanın sözü geçer. Bu aileler geniş akraba bağına dayalıdır. Kişisel ve ailelere ilişkin kararlar baba ve babanın akrabaları (erkekler ve yaşlılar) tarafından alınır. Bağlı olarak ailenin sahip olacağı çocuk sayısını baba ve babanın akrabaları belirler. Anne daha az çocuğa sahip olmayı istese bile eşi, kayınvalidesi, hatta erkek akrabaları az çocuğa karşı çıkarlar. Nitekim Diyarbakır gecekondularında çocuk sayısını yeterli bulan ancak korunmaya eşinin veya kayınvalidesinin karşı çıktığı, kadınların eşlerinden gizlice sağlık ocağına geldikleri ve eşlerinin fark edemeyeceği bir yöntemi istedikleri gözlemlerimiz arasındadır. Kadın, erkeğin yardımcısı.

olarak daha düşük bir konumdadır. Doğum ve doğurmak kadının başta gelen önemli geleneksel rollerindedir. Erkek hem soy ve aile adını sürdürmek, hem de kendini daha güçlü hissetmek için çok evlada, çok erkek çocuğa sahip olmak ister. Kadın çok doğum yaparak eşinin ve akrabalarının saygısını kazanır. Kısırlık başarısızlıktır. Doğum yapamayan veya az çocuğu olan kadınlar kuma tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Bölgemizde çok çocuğa sahip olan kadınlar özellikle kırdan yeni göç edenler çok sayıdaki çocuklarıyla gururlanırlar, az çocuğu olan anneler için üzülmüştür. Bu ailelerde genellikle eğitim düzeyi erkekler ve kadınlarda düşüktür. Ülke sorunlarından habersizdirler. Hatta çok çocuk doğurma yoluyla vatana daha çok asker yetiştirdiklerini düşünürler. Bu gruplar gelişmekte olan ülkelerde yüksek doğum oranının başlıca sorumlusu olarak görülmektedir.

Çekirdek aileler kadın erkek ilişkilerinde daha eşitlikçi bir yapı gösterirler. Kadın aile içi kararlara katılabildiği gibi erkeğin akrabalarının da aile içi kararlarda etkinlikleri azalmıştır. Büyük çoğunlukla kentlerde yaşayan bu aileler şehirlerin amaç ve değerleri doğrultusunda hareket ettiklerinden çocuk sayılarını da hakim değerlere göre belirler. Bu sayı kırsal yaşamın gerektirdiğinden daha düşüktür.

Çocuk sayısını etkileyen önemli bir faktör de kadının çalışma yaşamına katılmasıdır. Araştırmalar, para kazanan kadının aile içi ilişkilerde etkin bir konumda olduğunu, erkek lehine hiyerarşinin çözüldüğünü göstermektedir. Bir yandan kadının kendi ailesini ilgilendiren kararlara katılması diğer yandan çalışma yaşamının fazla çocuğa izin vermemesi çalışan kadın ailelerinde aile planlaması yöntemlerini kullanmayı zorunlu kılmaktadır. Kayseri'de işçi ve memur kadınlar üzerinde yapılan bir çalışmada yöntem kullanma oranı işçilerde %64.1, memurlarda %80.2 bulunmuştur (4).

Diyarbakır'da vardiyalı çalışan işçi kadınlar arasında bu oran %90.9'a ulaşmaktadır (5). Bu rakamlar %63 olan Türkiye ortalamasından yüksektir.

2.2. Çocuğun değeri

Anne babaların çocuk sahibi olma konusunda güdülenmeleri ve çocuğa yükledikleri değer, doğurganlıkta önemli rol oynamaktadır. Kâğıtçıbaşı "Çocuğun Değeri" araştırmasında çocuğa ilişkin iki değeri farklı yapılarla karşılaştırmaktadır: Çocuğun ekonomik değeri ve psikolojik değeri (6).

Çocuğun ekonomik değeri onun küçükken ve büyüdüğünde ailesine maddi katkıda bulunması ve yaşlılık güvencesi olarak görülmesi anlamını taşımaktadır. Ülkemizde 4 veya daha fazla çocuk isteyen kadınların %52'si, erkeklerin %50'si bu istemlerinin nedeni olarak yaşlılıkta kendilerine bakacak birileri olmasını göstermektedirler (7). Yine araştırma sonuçları ülkelerin veya bölgelerin gelişmişlik düzeyleri arttıkça maddi katkı beklemenin azaldığını göstermektedir. Bu aileler çocuklarını yaşlandıklarında yanlarında

kalacakları, korunacakları bir kişi olarak görmemektedirler. Çünkü çalıştıkları iş, sahip oldukları meslek onlara sosyal güvence sağlamaktadır. Buna bağlı olarak çok çocuğa ve özellikle erkek çocuğa sahip olma zorunlulukları yoktur. Sosyo-ekonomik gelişmeler eşlerin cinsiyetçi rol kalıplarını etkilediğinden daha eşitlikçi ilişkilerde, örneğin çekirdek ailelerde, çocuğun ekonomik, faydacı değeri erkek çocuk tercihini azaltmaktadır. Oysa bölgemizde erkek çocuk isteme yüksektir ve aile planlaması yöntemlerine baş vurmama nedenleri arasında gösterilmektedir. Bu istemde aile ve soy devamının önemi vardır. Ancak gecekonduların geçim düzeyi düşük olduğundan çocukların da aileye maddi katkıları beklenmekte, eğitimleri daha ilkökullarda yarıda kesilerek onlar iş yaşamına sokulmaktadırlar. Diğer taraftan sosyal güvenlik ve refah kurumlarının yaygın olmadığı toplumlarda -bölgemizde- yaşlılıkta bakım yetişkin erkek evlatlardan beklenmektedir (6)..

Sosyo-ekonomik gelişmeyle birlikte, çocuğun ekonomik değeri azalmakta, psikolojik değeri (çocuğun sevgi kaynağı olarak görülmesi) değişmemektedir. Bu değer çocuk sayısı ile bağlantılı olmadığından doğurganlığı etkilememektedir.

2.3. Diyarbakır bulguları

Bu teorik bilgiler ışığında Diyarbakır gecekondularından bazı örnekleri incelemek mümkündür.

Tablo 1. Yenikapı Sağlık Ocağına Başvuran Hastaların Aile Tipleri ve Aile Planlaması Yöntemlerine Başvurmalarına Göre Dağılımı:

Aile tipi	AP yöntemine başvuranlar %	AP yöntemine başvurmayanlar %
Çekirdek	61.12	38.72
Geniş	49.03	50.96
N=	x ² = 5.357	P<0.05

Gecekondularda yapılan araştırma sonuçları (*) çekirdek ailelerin geniş ailelere oranla daha fazla AP yöntemlerine başvurduklarını, aradaki farkın istatistiki olarak önemli olduğunu göstermektedir. Bu sonuç birçok araştırma bulgularıyla örneğin: Bayburt araştırması ile paralellik göstermektedir (8).

Başka bir intern araştırmasında hastalara aile tipleri ve aile planlamasına başvurmama nedenleri sorulmuştur.

* Araştırma, birimimizde Kırsal Hekimlik Stajı yapan intern hekimler tarafından yürütülmüştür.

Tablo 2. Gecekondu'da Aile Tipleri ve Aile Planlaması yöntemlerine başvurmama nedenleri:

Nedenler	Geniş % N=50	Çekirdek % N=107	Toplam % N=157	
Yeterince çocuğa sahip değil	18.0	23.3	21.6	
Hamile veya çocuk emziriyor (süt koruyor)	24.0	13.0	16.5	
Çocuğu olmaz veya sağlık sorunu var	10.0	11.2	10.8	
Bu konuda bilgisi yok	4.0	9.3	11.4	
Eşi-kayınvalidesi izin vermez	16.0	18.6	18.0	
Günah korkusu	6.0	14.9	12.1	36.4
Erkek çocuk ister	6.0	6.5	6.3	
Araştırma örneği : 302 kişi				
Başvuranlar : 141 (%46.6)				
Başvurmayanlar : 157 (%51.9)				
Arasına korunan : 4 (%1.3)				

Nedenlerin ayrımı geniş ve çekirdek aile tipine göre farklılık göstermemektedir. Çünkü biliyoruz ki gecekondu aileleri çeşitli yönleriyle gelecekselliği ve kent değerlerini birarada yaşayan geçiş sürecindeki ailelerdir. Ülkemizdeki geçiş sürecinin tipik örneğini oluşturan gecekondu ailelerindeki tespitler, aile büyüklüğü, evlenme yaşı, akraba evliliği gibi konularda kırsal kesime benzediklerini göstermektedir. Diyarbakır gecekondualarının AP yöntemlerine başvurmama nedenleri de kırsal kesime benzemektedir. Tablo 2'de son alt üç satırı içeren (eşi karşı çıkar, günah ve erkek çocuk isteği) sosyo-kültürel temeli bu nedenlerin etkinliği %36.4 gibi bir genişliği kapsamaktadır. Bu rakam gerçekte daha yüksektir. Çünkü ailelerin fazla çocuk istekleri "yeterli çocuğa sahip değilim, hamileyim, emziriyorum" gibi ifadelerde saklıdır. Bölgemizde aile planlaması yöntemlerine çoğunlukla 5-6 çocuktan sonra gereksinim duyulmaktadır.

2.4. Türkiye Bulguları

Yöntem kullanmama nedenleri:1993

	15-29	30-49	toplam
Eşi istemiyor	5.8	1.4	2.3
Dini nedenler	2.5	1.8	2.0
Kadercilik	4.4	3.7	3.9
Aile plan. karşı	0.1	0.3	0.2
Çok pahalı	0.0	0.2	0.1
Toplam	12.8	7.4	8.4

Kaynak: Bu tablo Türkiye 1993 araştırmasında yöntem kullanmama nedenlerini gösteren 4.15 nolu tablodan sosyo-kültürel faktörler seçilerek elde edilmiştir (9).

Nüfus ve Sağlık 1993 verilerine göre, ülkemizde kadınların yöntem kullanmama nedenlerinden sosyo-kültürel olanların oranı %8.4'tür. Diyarbakır gecekondularında bu oranın %36.4 olduğu hatırlanırsa, rakamlar arasındaki farklılık, bölgemizin daha az gelişmiş bir yöre olması ve grubumuzun çoğunlukla kır kökenli olması ile ilgilidir. Daha önemli bir etken de bölgemizde özellikle kırsal kesimlerde süre gelen aşiret yapısının yaygınlığı ve bu yapının izlerinin şehirlerde görülmesi sosyo-kültürel faktörlerin oranını yükseltmektedir.

Türkiye verilerinde göze çarpan diğer bir durum da yaş gruplarında sosyo-kültürel faktörlerin oranlarının değişmesidir. Kadınların yaşları arttıkça bu faktörlerin etkinliği azalmaktadır. Özellikle eşin aile planlaması yöntemlerine karşı çıkması 15 yaş grubunda %5.8 gibi bir genişlik gösterirken 30-49 yaş grubunda bu oran 1.47'e düşmektedir. Bu sonuç evlilik eskidikçe kadınların aile içi kararlara katıldığının daha özgür davranabildiğinin bir ifadesi olarak yorumlanabilir. Aynı farklılaşma dinsel nedenlerde de göze çarpmaktadır.

3. EĞİTİM VE EKONOMİK DÜZEY

Birçok araştırma sonuçları gösteriyor ki, ailenin özellikle annelerin eğitim düzeyleri yükseldikçe ve ailelerin gelirleri çoğaldıkça çocuk sayıları azalmaktadır. Bu sonucu doğuran sebepler nelerdir?

Kadınların eğitim durumu AP yöntemlerini kullanmada üç açıdan önemli bulunmaktadır (1). Öğrenim düzeyi yüksek kadınlar çocuklarının iyi yetişmesini amaçlamakta, bu amaçlarına ulaşmak için günün şartlarında geçerli meslek vaadeden okullarda okutmak istemektedirler. Bu sorumluluğu çok çocuk için değil, az sayıdaki çocuk için göze almaktadırlar. İkinci olarak, eğitim düzeyi yüksek anneler daha özgür tutumlara sahip oldukları-

dan çocuk sayılarını kendileri sınırlamaktadırlar. Hatta eğitilmiş kadınlar etkin aile planlaması yöntemlerinin kullanılmasında eşlerine (1) ve diğer tanıdık-komşu annelere (10) etkili olabilmektedirler.

Üçüncü önemli nokta, eğitilmiş kadınların daha az kaderciler olmalarıdır. Onlar istemedikleri sonuçları kadere bırakmamakta, önlemini önceden almaktadırlar. Ailelerin ekonomik düzeyleri ile çocuk sayısı arasındaki ilişkiye gelince: Daha önce çocuğa yüklenen ekonomik değer gelişmiş yörelerden az gelişmiş yörelere doğru arttığından sözedilmişti. Bağlı olarak gelişmiş yörelerdeki ailelerde çocuk gelecek güvencesi ve aileye katkı sağlayacak kişi olarak görülmemektedir. Hatta fazla çocuğun aileye maddi külfet yüklediği düşünülmektedir. Bu ailelerde kadın ve erkek çoğu zaman meslek sahibidirler, eğitim görmüşlerdir, iyi beslenirler, doktora ve hastanelere gitme olanakları vardır. Hayat tarzları ve yaşam amaçları çok çocuğa sahip olmaya izin vermez.

4. DİNSEL İNANÇLAR

Her dinsel sistem yaşamın çeşitli yönleriyle ilgili kuralları içerir. Bu kurallar insan-insan ilişkilerinden, eşler arası ilişkilere kadar uzanır. Böylece dinsel kurallar insan davranışını şekillendirir ve kontrol eder. Dinsel nedenlerin, günah korkusunun aile planlaması uygulamalarını etkilemesi sadece İslâmlıkla ilgili bir olgu değildir. Çeşitli dinlerin örneğin, Katolik kadınların bu uygulamaları dinsel nedenlerle reddettiği bilinmektedir. Ancak bölgemizde birçok yorumların da gerçekte dinsel kuralları yansıtmadığı tartışmalıdır. Örneğin RİA'nın orucu ve abdesti bozacağına inanıldığından gecekondu bölgesinde kadınlar Ramazan ayında RİA'yı çıkarmak için Sağlık Ocakları ve Ana-Çocuk Sağlığı merkezlerine başvurumaktadırlar. Kırsal kesimdeki birçok kadın, imamların etkisiyle gebelikten korunmanın günah olduğuna inanmaktadır. Bu inançlarını "Allah her doğanın rızkını verir, öyle olmasaydı annelerin göğsüne hemen süt gelmezdi" ifadesiyle açıklamaktadırlar.

SONUÇ:

Çeşitli kaynaklardan ve bölgemizden elde edilen bilgiler, bulgular, aile planlaması uygulamalarında sosyal ve kültürel kaynaklı faktörlerin etkinliğini ortaya koymaktadır. Bu faktörlerden en önemlisi aile ve akrabalık yapısında şekillenen kadının konumu ile ilgili değer ve anlayışlardır. Her ne kadar ailelerin eğitim düzeyi, ekonomik gelirleri, çocuğa verilen değer, dinsel inançları aile planlamasını etkileyen ayrı faktörler gibi görülsede, temelde bu faktörler birbirinden bağımsız değildir. Etkileri kadının konumunu belirlemektedir. Çünkü sosyo-ekonomik-egitimsel gelişmeler aile yapısını, cinsiyetçi rol kalıplarını değiştirmekte; çocuk sayısını, erkek çocuk tercihini, çocuklardan maddi katkı beklemeyi azaltmakta, kadının konumunu yükseltmektedir. Kadının konumunun düşük olduğu geleneksel aile yapılarında aile planlaması çalışmaları daha fazla ve yoğunlukta sosyo-kültürel kaynaklı engellerle karşılaşmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Pillai, k. Vijayan (1993). "Men and Family Planning in Zambia." J.Biosoc (25), 17-23.
2. Singuefield, J.C. (1994) A Social-Psychological Study of Resistance of Family Planning in Rural Alabama. University of Chicago: Community and Family Study Center.
3. Gökçe, B. (1994). "Toplumsal Değişim Sürecinde Gecekondu Ailesi" Aile Kurultayı: Değişim Sürecinde Aile: Toplumsal Katılım ve Demokratik Değerler, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Kurumu Başkanlığı, 136-42.
4. Çetinkaya, F. ve ark. (1994). "15 - 49 Yaş Grubu Evli Memur ve İşçi Kadınların Aile Planlaması Konusundaki Bilgi Tutum ve Davranışları". DİDİM:IV.Ulusal Halk Sağlığı Kongresi (Bildiriler Kitabı), 106
5. Elmacı, N., Oto, R. (1994). Vardiyalı Çalışan Kadınların Sorunları ve Aile İlişkileri. İstanbul: İstanbul Üniv. KSAUM'da verilen konferans metni.
6. Kâğıtçıbaşı, Ç (1990). İnsan, Aile, Kültür. Remzi Kitabevi.
7. Fincancı, N. (1993). "Kadın Sağlığı ve Aile Planlaması" Kadın ve Cinsellik Necla Arat (yayına hazırlayan). İstanbul: Say. 55-77.
8. Öztürk, S. ve ark (1992). "Bayburt İlindeki 15-49 Yaş Arasındaki Evli Kadınlarda Aile Planlaması", III. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi (Kongre Özet Kitabı). Ankara: Hacettepe Üniv., 133.
9. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırma 1993. HÜNEE.
10. Erkal, M. (1995). Mardin İli Merkezinde 15-49 Yaş Grubu Evli Kadınların Kullandıkları Aile Planlaması Yöntemleri ve Kullanıma Bağlı Yan Etkiler. Yüksek Lisans Tezi (yayınlanmamış). Dicle Üniv.: Diyarbakır.